

Роман
ІВАНЧУК

*Люлька
з червоного дерева*

---

*Новели, оповідання та оповідки
1976—2016 рр.*

Харків
«Фоліо»
2018

НА ПЕРЕВАЛІ

(1981)

НА СТЕЖКАХ І ТРОТУАРАХ

Цикл новел

СЛІДИ ЖИТТЯ

Ясенюк це сказав, і я стрепенувся, бо вже чув один раз в житті такі самі слова:

«Він був майже два метри зростом, бугая стримував однією рукою за шию, а коли йшов на війну, сказав матері: “Не журіться, мене хіба що прямим снарядом уб’ють”. А не вернувся...»

Я дивився на свого друга і мовчав: чи ж міг я до-тепер бодай подумати, що колись у тих далеких краях говорилося саме про його батька і що знаю я про нього більше, ніж він, син? А може, то й не про його батька, але ж достоту ті самі слова: «Не журіться, мене хіба що прямим снарядом уб’ють».

І я поїхав туди ще раз — разом із своїм другом.

Потрісканий, спалений жорстоким сонцем степ дихає задухою в обличчя, я висуюю руку з вікна вагона, щоб зловити на швидкості прохолоду, а беру лише спеку, від якої шерхне і лущиться шкіра; степ їжиться кураєм, блищить пліснявими шкуринками солончаків, а далі таки не витримує палу — кришиться на пісок, і вже куряться піщані дюни від легкого вітру, немов крихітні кратери, і тільки зелені куполи гробниць, розкидані зрідка в пустелі, та стада верблюдів засвідчують, що й тут не мертвий світ, що й тут живуть люди.

Усе це мені знайоме й навіть рідне, бо ж у цьому степу я провів три своїх юних роки, збагнув ціну краплині води й клаптикові тіні під саксаулом, навчився перемагати не тільки лінощі, а й крайнє виснаження, видобувати із себе незвідані запаси сил і радіти відпочинку.

Мій друг мовчить, він зараз там — на кінцевій зупинці нашої дороги, у тих людей, які, можливо, бачили останній не відомі йому сліди батькового життя. А я впізнаю усе довкола, хоч бурі не раз і перегорнули тут піски, засипавши мої власні сліди — теж дорогі мені. Курай перекотився степом чи не два десятки разів відтоді, як тут стояли наші солдатські намети, а все виглядає незмінним на цьому жовтому неозорі, що розтікається в безмежжя і тільки одним боком недосяжно далеко спинається перед крайкою Читкальських гір, які манили нас до себе повноводдю й зеленню, мов обітована земля.

Десь тут, а може, он там, стояли шоліта наші військові табори, і затишні казарми поблизу Бухари, мінарети, медресе й торгові куполи здавалися нам тоді хіба що казкою, бо так завжди в пустелі: нереальним здається людині живий світ.

О, тут! Тут. Глибокий каньйон, що потягнувся від далеких гір, наче в'їзд до степу, — це ж у ньому стояли наші машини й зенітки; ось полустанок, залізничний будиночок, а біля нього колодязь, з якого ми брали воду, і жухла зелень довкола нього, немов оазис... Поїзд мчить, не зупиняється, біля будиночка стоїть смаглявий службовець з жовтим прапорцем у руці, біля криниці жінка перешмаття — так було і тоді, тільки це вже інші люди... І враз видиво — чітке, мов малюнок вуглем, — скресає перед моїми очима: навідник з моєї зенітної обслуги Хамракул порскає водою біля криниці, розкошує і крекче: «Друг, друг, не лей больше — вода в сапог поехал!»

Таке виразне відчуття дотичності до минулого, ніби час повернувся назад, і я ступив удруге в той самий слід, давно засипаний піском, і мене в цю мить не обходив мій друг, якому байдужі були і каньйон, і полустанок, і криниця; я вже йшов тією доріжкою, яка десь там, у Читкальських горах, повинна схреститися із стежкою Ясенюкового батька.

Я мало не скрикнув, мало не зірвав стоп-кран, на який обіперся ліктем; поїзд простугонів на повній швидкості, станційний будиночок змалів, лише Хамракул зо-

стався зі мною, і розсоталося усе призабуте й заплутане в яскраву кінострічку.

Хамракул із Хумсана — зеленого села в Читкальських горах, син Асам-аки.

Він прийшов у наш зенітний полк через рік після мене. Був високий, немов жердина, і горбився, згинався серед нас — натоптаних коротунів-хліборобів: йому незручно було за свій зріст, якого досі, певне, не помічав, бредучи глибокими ізворами за овечими отарами. Добродушні його очі нігилися ще й від того, що по-російськи знав не більше десяти слів; широкий ніс розплющувався у зніяковілій посмішці, коли у командирів опускалися руки, тому що не могли з ним порозумітися; карабін він тримав, мов герлигу, і повертався в строю завжди не в той бік.

Хамракул був добрий. На всі труднощі, навіть коли одержував наряд на кухню, мав одну відповідь — «хорошо», в людях бачив тільки гарне, погане взагалі для нього не існувало — видно, в доброму краю виріс. Усе розумів, усе вибачав, крім одного: цідив незрозумілу, певне, круту лайку, дивлячись, як наші навідники, стріляючи по мішенях, безбожно «мазали». Його тихі, немов гірський серпанок, очі гостро напружувались, коли над полігоном пролітав літак, буксируючи за собою конус; зарядник Хамракул, який спочатку навіть снаряди подавав не тим, що треба, боком, кожного разу після чергової серії пострілів сплескував руками і, вилаявшись, бідкався: «Вай-вай...»

Я не знаю, коли те сталося, а полюбив його і сам дивувався, що мене не бентежить його свята, незаймана простота. Хамракул став моїм другом. Одного разу він сказав:

— Поїдеш зі мною в Хумсан.

Це було не запрошення, а ствердження того, що має відбутися, і ніби для переконання, що там справді варто побувати, він показав на силует високої гори, що блідо синіла на видноколі:

— Бачиш, орел над Кук'юлем літає... Не віриш, що бачу орла? Постав мене один раз навідником — сам переконаєшся...

Він кілька разів просив мене про це, і я самовільно, ризикуючи потрапити на гауптвахту, посадив його за каліматор на бойових стрільбах. Тоді сталося диво, якого ще не знав полк: Хамракул трьома чергами тричі розсік конус-мішень — тільки клаптики рожевого шовку впали на полігон.

Примчав на газику сам командир дивізії, послав нас обох умиватися до нашої криниці біля станційного будиночка: Хамракул отримав десятиденну відпустку, я — триденне звільнення.

— Вода в сапог поехал! — сміявся і кречав Хамракул, умиваючись, а другого дня ми вже були в Хумсані.

Мій друг, напевно, відчув, що я, мандруючи своїми слідами, наближаюся до тих, які тривожать його, він діткнувся до мого плеча, мовив:

— Розкажи, але слово в слово, що повів тоді Асам-ака...

І я, облишивши своє, пригадував останню стежку Ясенюкового батька.

Хамракул постукав у хвіртку, вмуровану у високий дувал, ми довгенько чекали, поки вона відчинилася. До нас вийшов, спираючись на милиці, сивоголовий чоловік, подібний до Хамракула, лише нижчий зростом; побачивши сина, він прицмокнув, дивуючись не так з його появи, як, певне, з військової форми, потім пошкунтильгав попереду нас стежкою в сад.

Важке від абрикосів і слив гілля вгиналося аж до землі, з виноградних заростей визирали медові грона, а помежи кронами дерев просвічувалися синюваті, порослі кущами головаті пагорби, що спиналися один над одним, немов велетенські сходи до гостроверхого Кук'юлю. Я задивився на це справжнє диво після одноманітних і німих пісків; Асам-ака сказав осміхаючись:

— Казав мій дід: коли зневіришся в Аллахові, піди в гори — і знову увіруєш, побачивши, що він створив... А ти звідки будеш?

— Теж з гір. Карпатських...

— Земляк! — сплеснув у долоні Асам-ака, і милиця випала з його руки. — Земляк! Кров твоя — моя кров...

Він загукав щось по-своєму, на рундук вийшла жінка з немовлям на руках, співучим голосом привітала сина, віддала йому сповиточок, а сама забігала, виносячи в сад тарелі з фруктами й сулії з вином. Хамракул гуцав на руках немовля і теж говорив незрозуміле для мене:

— Твоя сестра, в ній також твоя кров.

Асам-ака наливав у склянки вино і говорив швидко, наче боявся, щоб його не перебили:

— Ти знайди, коли повернешся додому, знайди його сина, він казав, що в нього є син... Ай, забув його фамілію... Від Тернополя йшли ми разом, а в Карпатах я нарвався на міну, весь одяг зірвало з мене вибухом, тільки ремінь залишився на тілі, дивлюсь — а ноги нема... А потім він дав мені кров, моя вся витекла. Він мав її багато, він був такий, як ми разом утрюх, і вся кров у мені — його кров...

Асам-ака змовк і, пильно позираючи на нас з Хамракулом, запитував, стверджуючи одночасно:

— Брати? Брати... Ви тут, а ми там були братами. А може, ти його син? Ні... Вай-вай, як він звався? Дерево таке міцне росте у вас — карпатський саксаул... Пам'ять стала в мене погана після контузії. Він говорив завжди: «Мене ні осколок, ні куля не візьмуть, мене хіба що прямий снаряд уб'є...»

— Що сталося з ним? — спитав я обережно.

Асам-ака обхопив обома руками голову і довго, немов маятник, хитався в тузі з боку на бік, а потім сказав:

— Його вбило на перевалі... прямим снарядом... Ніщо не зосталося від нього. Про це мені написали в госпіталь... Знайди його сина, скажи, що батькова кров і пам'ять живуть у Читкальських горах. Ай-яй... Як він звався?.. Дерево таке росте у вас...

— Це був батько... — прошепотів мій друг. — Дерево, як саксаул. Ясен! Це батько — Василь Ясенюк...

За вікном поїзда промайнули жовтолисті тополі, а далі зелень густішала і стишувався стрімливий хід — ми

підїжджали до станції, за якою спиналися один над одним головаті пагорби, немов велетенські сходи до го-
строверхого Кук'юлю...

...Хамракул казав мені на прощання: «Приїдеш — най-
кращого барана заріжу». Обіцяли доконче зустрітися — і
обидва не вірили у свої обіцянки...

І ось їдемо із щемом у душі — я і Ясенюк. Дорога зви-
вається під гору, звужується, стає крутою стежиною, що
пролягла поміж дувалами, я впізнаю тут кожен закрут;
мій друг сторожко придивляється до незнайомих місць,
наче хоче знайти слід свого батька і взяти з нього щось
важливе й таке необхідне для життя.

Хамракул навіть не скрикнув, побачивши мене, — такі
вже врівноважені й спокійні узбецькі пастухи! Ми тихо
обнялися, і він пішов попереду у сад, до того місця, де
ми пили колись вино.

Я дивився на нього, шукав змін на його обличчі і не
знав, з чого почати розмову, та випередив мене Ясенюк:
— Де ваш батько, Асам-ака?

Хамракул зігнувся дугою, невизначено розвів руками,
прошепотів:

— Немає вже Асам-аки...

Я побачив, як здригнулися плечі в Ясенюка, померк
погляд: для мене стежка спогадів лише розсотувалася, і
я нині піду нею в довгій розмові із старим побратимом,
для Ясенюка ж вона закінчилась — слід згубився...

Хамракул гукнув у бік дому, звідти вийшла молода
дівчина у квітчастій хустині:

— Юлдуз, неси до саду обід — брат приїхав. — І до
мене: — Немовлям тоді була, це моя сестра...

Юлдуз подавала на дастархан запашні страви й напої,
і коли ми вже роззнайомилися, сиділи й розмовляли,
Ясенюк сказав дівчині:

— Ти моя сестра теж...

І ступив у живий батьків слід, на його стежку, що враз
продовжилась, і не буде їй кінця...

ТРАМВАЙНА ЗУПИНКА «БАЗАР»

Мені це прийшло до голови нині вранці, і я таки зроблю те, що задумав...

Я працюю в майстерні електропобутових приладів, що міститься на першому поверсі нашого нового будинку, вікна з якого виходять на стару міську магістраль.

Щоранку спускаюся ліфтом з сьомого поверху і прямо з ліфта заходжу до робітні. Мені добре: я не мушу, як інші, товпитися у дверях трамваїв чи автобусів, влітку не стікаю потом у переповнених вагонах і автосалонах, зимою не знаю, що таке одягання і роздягання, не боюся запізнитися вранці до праці, а ввечері на телепрограму «Новини», якщо, буває, на дорозі станеться затор. Міським транспортом користуюся тільки у вихідні, коли забагнеться виїхати за місто подихати чистим повітрям або ж повештатися старими кварталами, де музей біля музею, кав'ярня біля кав'ярні, де перші поверхи — суцільні крамниці, а в кожному кварталі свій кінотеатр, де прохолодний підземний перехід виводить тебе в старовинний район міста з відновленими фортечними стінами та вежами.

Та це вже моя охота, а не щоденний обов'язок, і тому я співчуваю людям, яким доводиться тяжче, ніж мені.

Навпроти нашого будинку — трамвайна зупинка. З вікна майстерні я маю можливість спостерігати невпинну метушню, яка в години пік до краю виморює людей, коли вони вранці квапно добираються на роботу — хто до старого, хто до нового міста, — а ввечері не менш квапливо повертаються до своїх жител. Я не старий, ще й не жонатий, і досвіду в мене не бозна-скільки, зате я містянин потомствений, не зайшлий, і тому мене обходить усе, чим і як живе наше місто, — тож радію радістю його мешканців, і болять мене їхні болі, як мої власні,

---

бо й до своїх вигод і невигод я теж не байдужий. Мені здається, що та міська метушня, яка вдвічі або і втричі помножилася за останні кілька років, найбільше наше лихо, і хоч воно породжене добробутом (якби жилося в місті погано, то не подвоїлось би його населення, не кажу вже про приватні автомашины), — треба якось з цієї біди вилазити.

Тож нині вранці прийшла мені до голови непогана ідея: зменшити, хоча б для початку, кількість трамвайних зупинок. Наш будинок, наприклад, виріс на колишньому базарчику. Базарчика, отже, немає, то й відпала потреба у трамвайній зупинці, яка досі вирує навпроти вікон моєї майстерні, і якби її зняти — спала б бодай на стілечки тижба на цій перевантаженій магістралі, люди швидше б добиралися на роботу, менше витрачали б здоров'я, та й ми, які тут працюємо, відпочили б від неспинного галасу — в нас нерви також не залізні.

Моє робоче місце — обличчям до вікна. Кожного ранку о восьмій тридцять я бачу, як, притримуючи однією рукою капелюха й витягаючи з-поміж щільно збитих людських тіл товстого портфеля, завжди розстебнутий, виштовхується з трамвайних дверей сивий і поважний учитель математики Іван Григорович; трохи раніше вискакує з трамвая кругленький коротун з ріденькими вусиками, завжди усміхнений голяр Влодко; о восьмій сорок п'ять, за цілу годину до початку свого робочого дня, приїжджає кравчиня Павлина — ті колишні селюки завжди бояться запізнитися; граційно, не кваплячись, ніби проникаючи крізь юрбу, прямує до пивного бару розкішностанна буфетниця Аня, і тільки швець Юзько завжди сидить за машиною у своїй майстерні, що на другому боці вулиці, — він, як і я, теж мешкає над своєю робітнею.

Та найбільше співчуття викликає в мене незнайома дівчина з розпущеним білим волоссям; вона появилася на цій зупинці не більше року тому — така тендітна, тоненька, з «дипломатом» у руці, певне, студентка: дівчина весь час нервово позирає на годинника і розпачли-

• ————— •

вим поглядом супроводжує щонайменше три трамваї, не маючи сили пробитися досередини. Я не витримую, вибігаю з майстерні, й коли підходить четвертий, заштовхую її зі сходинок на площадку і вертаюся назад. І хоч вона, звісно, й не підозрює, що має в моїй особі такого доброго приятеля, все ж останнім часом помічаю, що білявка вже й не пробує сама входити до трамвая, а мені від того якось добре на душі. Я вирішив було допомагати їй пробиватись у перший трамвай, та досі ще ні разу не виконав своєї обіцянки: так мені любо дивитися на її тендітний стан, на стурбоване личко, на той плавний жест, коли вона позирає на годинника.

Я не вперше нині задумався над проблемою зменшення руху, штовханини, скреготу в місті, вона мене весь час турбує, і я іноді приходив до зовсім нісенітних висновків, наприклад: розселити б людей за місцями їх праці! Розумію всю марність своєї філософії. Бо якби це старе і вічно поновлюване новими районами місто хтось і справді якимось чудом перебудував наново, якби навіть у кожному кварталі відкрили майстерню «Хвилинку» і пив'ярню, подібну до нашого «Вітерцю», все одно комусь знадобився б саме Юзьо, який бездоганно накладає шви на розпорені жіночі чобітки, комусь не смакувало б пиво в іншій пив'ярні, а тільки в Ані, яка вправно вишиковує керамічні кухлі на ляду, і вони стрімливо плывуть по ній не розливаючись, попадаючи в руки спраглих чоловіків; зрештою, коли б у кожному мікрорайончику був свій індпошив, то багато хто не міг би обійтися без майстрині Павлини з ательє «Оксана», бо вона знає свій, сільський секрет крою жіночих свит; десятки, а то й сотні чоловіків доїжджали б до голяра Влодка, який віртуозно дрібно січе ножицями над вухом і завжди має свою постійну клієнтуру; інший ходив би сюди спеціально для того, щоб поглянути крізь пройму між висотними будинками на Замкову гору, яку звідси видно всю — від підніжжя до купола, всіяного людьми, схожими на цвяшки; припустимо на мить, що всі школи нашого великого міста стали рівноцінними, — все одно хтось посилав би свою